

Marek Blaza SJ

Kościół
w stanie epiklezy

Spis treści

Wykaz skrótów	17
Wstęp	25
1. Podstawy biblijne dla teologii epiklezy	37
1.1. Początki epiklezy w Septuagincie i Biblii Hebrajskiej	38
1.1.1. Pra-epikleza w Rdz 4,26b	39
1.1.2. Anty-epikleza proroków Baala a epikleza proroka Eliasza (LXX 3 Krl 18,20–40)	48
1.1.3. Anty-epikleza jako grzeszna zatwardziałość i brak wysłuchania przez Boga	49
1.1.4. Epikleza onomastyczna, czyli wzywanie imienia Bożego	50
1.1.5. Epikleza jako wołanie Boga o pomoc, o nawrócenie i miłosierdzie	52
1.1.6. Zapowiedzi wylania Ducha	54
1.2. Początki epiklezy w Nowym Testamencie	58
1.2.1. Epikleza onomastyczna, czyli przyzywanie imienia Bożego (imienia Jezus)	60
1.2.2. Epikleza w scenie zwiastowania (Łk 1,26–38)	65
1.2.3. Epikleza przy chrzcie Jezusa w Jordanie (Łk 3,21–22; por. Mt 3,13–17; Mk 1,9–11; J 1,29–34)	70
1.2.4. Epikleza w Modlitwie Pańskiej (Łk 11,2–4; por. Mt 6,9–13)	72
1.2.5. Załączki epiklezy konsekuracyjnej w opisie ustanowienia Eucharystii (Mt 26,26–28; Mk 14,22–24; Łk 22,19–20; 1 Kor 11,23b–25)	78
1.2.6. Epikleza w Modlitwie Arcykapłańskiej Jezusa (J 17,1–26; por. Mt 26,36–46; Mk 14,32–42; Łk 22,39–46)	90
1.2.7. Epikleza w momencie śmierci Jezusa na krzyżu (J 19,30.34) i po Jego zmartwychwstaniu (J 20,22)	97

1.2.8.	Epikleza w zesłanie Ducha Świętego w dniu Pięćdziesiątnicy (Dz 2,1–41)	99
1.2.9.	Epikleza po Pięćdziesiątnicy w Kościele nowotestamentowym	105
1.3.	Podsumowanie	113
2.	Kształtowanie się teologii epiklezy w okresie patrystycznym	117
2.1.	Epikleza u wybranych wschodnich Ojców Kościoła i we wschodnich tekstach liturgicznych	118
2.1.1.	<i>Didaché</i> (przełom I i II w.)	118
2.1.2.	Justyn Filozof i Męczennik († ok. 167)	120
2.1.3.	Ireneusz z Lyonu (†202)	125
2.1.4.	<i>Dzieje Tomasza</i> (I poł. III w.)	128
2.1.5.	Kościół aleksandryjski	134
2.1.6.	Kościół kapadocki	145
2.1.7.	Kościół palestyński	151
2.1.8.	Kościół Edessy i Nisibis	155
2.1.9.	Kościół antiocheński	157
2.1.10.	<i>Konstytucje Apostolskie</i> (ok. 380)	163
2.1.11.	Pseudo-Dionizy Areopagita (V/VI w.)	170
2.1.12.	Tak zwani uczniowie Jana Chryzostoma i/lub jego następcy na stolicy konstantynopolińskiej	178
2.1.13.	Jan Damasceński († ok. 749)	183
2.2.	Ojcowie zachodni	196
2.2.1.	Kościół afrykański	196
2.2.2.	Kościół mediolański	203
2.2.3.	Izydor z Sewilli (†636)	208
2.3.	Podsumowanie	213
3.	Geneza doktrynalnego sporu o epiklezę	219
3.1.	Pierwotne umiejscowienie epiklezy konsekracyjnej – przed czy po opisie ustanowienia?	221
3.1.1.	Argumenty mające przemawiać za pierwotnym miejscem epiklezy konsekracyjnej przed opisem ustanowienia we wschodnich anaforach	221
3.1.1.1.	Argument z treści AnDB	221
3.1.1.2.	Argument opierający się na dogmatycznych sporach pneumatologicznych	227

3.1.1.3.	Kontrargumenty opierające się na umiejscowieniu wschodnich epiklez niebizantyjskich	231
3.1.2.	Argumenty mające przemawiać za pierwotnym miejscem epiklezy konsekuracyjnej po opisie ustanowienia w zachodnich modlitwach eucharystycznych	236
3.1.2.1.	Pneumatologiczna epikleza konsekuracyjna po opisie ustanowienia w <i>Tradycji Apostolskiej</i>	236
3.1.2.2.	Pneumatologiczna epikleza konsekuracyjna w KRz – przed czy po opisie ustanowienia, i czy w ogóle?	239
3.1.2.2.1.	Epikleza pneumatologiczna istniała w pierwotnym KRz	240
3.1.2.2.2.	Nigdy nie było epiklezy pneumatologicznej w KRz lub trudno cokolwiek pewnego wyrokować w tej kwestii	259
3.1.2.3.	Epikleza konsekuracyjna po opisie ustanowienia we mszy galijskiej i hiszpańskiej	265
3.2.	W kierunku ekskluzywizmu: teologia epiklezy od IX wieku aż do czasów przed Soborem Ferraro-Florenckim	271
3.2.1.	Teologia epiklezy w Kościele bizantyjskim do początku XIV wieku	271
3.2.2.	Rola i znaczenie Ducha Świętego podczas przemiany eucharystycznej w nauczaniu wybranych teologów zachodnich do XIII wieku	279
3.2.3.	Epikleza konsekuracyjna a punktowe rozumienie momentu konsekracji darów eucharystycznych: Tomasz z Akwinu OP (†1274) i Mikołaj Kabasilas († ok. 1391)	284
3.2.3.1.	Nauka Tomasza z Akwinu przyczynkiem do powstania punktowo-instantywnej teorii konsekracji oraz rozwoju skrajnego werbinstytucjonizmu	285
3.2.3.2.	Nauczanie Mikołaja Kabasilasa jako istotny przyczynek rozwoju skrajnego epiklezyzmu	292
3.2.4.	Teodor Meliteniota (†1393) i Symeon z Tesaloniki (†1429)	308
3.2.5.	Wątek pneumatologiczny w modlitwie <i>Supplices te rogamus</i> w polskich przekładach KRz z XV wieku	311
3.3.	Podsumowanie	313

4.	Czasy dominacji ekskluzywistycznego podejścia do epiklezy w teologii i liturgii	323
4.1.	Sprawa epiklezy na Soborze Ferraro-Florenckim (1438–1442)	324
4.1.1.	Juan de Torquemada OP (1388–1468), Bessarion OSBM (1408–1472), Izydor, metropolita kijowski (†1463), Marek z Efezu (†ok. 1444) i Jerzy Scholariusz († po 1472)	326
4.1.2.	Epikleza jako przedmiot obrad Soboru Ferraro-Florenckiego	333
4.2.	Wprowadzenie embolizmów do epiklezy konsekracyjnej AnBAZ i AnCHR	343
4.3.	Teologia epiklezy w XVI wieku: Reformacja (od 1517), Sobór Trydencki (1545–1563) i unia brzeska (1596)	355
4.4.	Oficjalne stanowisko Kościoła prawosławnego w sprawie epiklezy od XVI do XIX wieku	366
4.5.	Oficjalne stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie epiklezy od wydania <i>Katechizmu Rzymskiego</i> (1566) do pontyfikatu Piusa X (1903–1914)	376
4.6.	Konsekwencje ekskluzywistycznego rozumienia formy sakramentu Eucharystii na podstawie wybranych ksiąg liturgicznych	384
4.7.	Wybrane opinie teologiczne na temat epiklezy i/lub momentu przemiany darów eucharystycznych od zakończenia Soboru Trydenckiego (1563) do rozpoczęcia II Soboru Watykańskiego (1962)	391
4.8.	Podsumowanie	407
5.	Epikleza w teologii i liturgii od II Soboru Watykańskiego	417
5.1.	Epikleza w teologii i liturgii od czasów II Soboru Watykańskiego w Kościele katolickim	418
5.1.1.	Pierwsze zwiastuny zmian w podejściu do rozumienia momentu konsekracji darów eucharystycznych	418
5.1.2.	Kwestia epiklezy w ramach reformy liturgicznej po II Soborze Watykańskim	422
5.1.2.1.	Kwestia epiklezy w skorygowanej wersji KRz	428
5.1.2.2.	Kwestia epiklezy w nowych modlitwach eucharystycznych zredagowanych przez Grupę Studyjną X	430

5.1.2.3.	Kwestia epiklezy w redagowaniu kolejnych modlitw eucharystycznych w rycie rzymskim	434
5.1.3.	Epikleza w <i>Katechizmie Kościoła Katolickiego</i> (1992)	438
5.1.4.	Teologia epiklezy w nauczaniu zwyczajnym Jana Pawła II (1978–2005) i Benedykta XVI (2005–2013)	444
5.1.5.	Epikleza w katechizmach UKGK	449
5.1.6.	Istotne zniekształcenie epiklezy konsekracyjnej w słowackim <i>Liturgikonie greckokatolickim</i> z 1986 roku	455
5.1.7.	Opinie teologiczne na temat epiklezy u wybranych współczesnych teologów katolickich	459
5.2.	Współczesna teologia epiklezy w Kościele prawosławnym	474
5.2.1.	Teologia epiklezy w wybranych katechizmach i podręcznikach do teologii prawosławnej	474
5.2.2.	Wybrane opinie teologiczne w Kościele prawosławnym na temat epiklezy	481
5.3.	Teologia epiklezy w dialogu ekumenicznym z udziałem Kościoła katolickiego i Kościoła prawosławnego	487
5.3.1.	Dialog katolicko-prawosławny	488
5.3.2.	Dialog Kościoła katolickiego i prawosławnego z innymi Kościołami i Wspólnotami kościelnymi	498
5.3.2.1.	Dialog Kościoła katolickiego z Asyryjskim Kościołem Wschodu	498
5.3.2.2.	Dialog katolicko-luterański	504
5.3.2.3.	Dialog Kościoła prawosławnego z anglikanami, starokatolikami i luteranami	506
5.3.2.4.	Epikleza anaforalna w Nabożeństwie Spowiedzi i Wieczery Pańskiej w UKL	508
5.4.	Podsumowanie	511
6.	<i>Epiclesis semper relegenda</i> – w poszukiwaniu nowych dróg interpretacji teologii epiklezy w świetle bizantyjskiej i rzymskiej tradycji liturgicznej	521
6.1.	Epikleza ontologiczna – od pra-epiklezy do epiklezy eschatologicznej	522
6.1.1.	<i>Epiclesis ab Enos</i> – pra-epikleza (Rdz 4,26b)	523
6.1.2.	Epikleza eschatologiczna a anty-epikleza	532
6.2.	Epikleza a Duch Święty	543
6.3.	Epikleza a słowa konsekracji	555

6.3.1.	Od starożytności chrześcijańskiej do XIII wieku	556
6.3.2.	Werbinstytucjonistyczna teoria punktowo-instantywna Tomasza z Akwinu oraz epiklezystyczna teoria punktowa Mikołaja Kabasilasa	561
6.3.3.	Sobór Ferraro-Florencki	563
6.3.4.	Od Soboru Trydenckiego do XIX wieku	565
6.3.5.	Od pontyfikatu Piusa X do czasów współczesnych	568
6.3.6.	Ku reinterpretacji kwestii współzależności epiklezy, słów ustanowienia i momentu konsekracji darów eucharystycznych	575
6.4.	Skutki epiklezy	585
6.4.1.	Skutki epiklezy w kontekście misterium Eucharystii	585
6.4.1.1.	Skutki epiklezy komunijnej	585
6.4.1.2.	Epikleza a ważność (<i>validitas</i>) i owocność (<i>fructuositas</i>) Eucharystii	599
6.4.2.	Skutki epiklezy w innych sakramentach oraz w sakramentaliach	612
	Zakończenie	631
	Bibliografia	637
	Summary	665
	Indeks osób	681

Table of Contents

List of abbreviations	17
Introduction	25
1. Biblical Basics of Theology of Epiclesis.	37
1.1. The origins of epiclesis in the Septuagint and the Hebrew Bible.	38
1.1.1. Proto-epiclesis in Gen 4,26b.	39
1.1.2. Anti-epiclesis of the prophets of Baal and the epiclesis of the prophet Elijah (LXX 3 K 18,20–40).	48
1.1.3. Anti-epiclesis as sinful obduracy and the fact of not being heard by God.	49
1.1.4. Onomastic epiclesis i.e. invoking the God's name.	50
1.1.5. Epiclesis as God's call for help, for repentance and mercy.	52
1.1.6. Announcement of the Pouring of the Holy Spirit.	54
1.2. The origins of the epiclesis in the New Testament.	58
1.2.1. Onomastic epiclesis, or invoking the God's name (the name of Jesus).	60
1.2.2. Epiclesis at the scene of the Annunciation (Lk 1,26–38).	65
1.2.3. Epiclesis at Jesus' baptism in the Jordan (Lk 3,21–22; cf. Mt 3,13–17; Mk 1,9–11; Jn 1,29–34).	70
1.2.4. Epiclesis in the Lord's Prayer (Lk 11,2–4; cf. Mt 6,9–13).	72
1.2.5. The beginnings of consecratory epiclesis in the Institution narrative of the Eucharist (Mt 26,26–28; Mk 14,22–24; Lk 22,19–20; 1 Cor 11,23b–25).	78
1.2.6. Epiclesis in the High Priestly Prayer of Jesus (Jn 17,1–26; cf. Mt 26,36–46; Mk 14,32–42; Lk 22,39–46).	90

1.2.7.	Epiclesis at the moment of Jesus' death on the cross (Jn 19,30.34) and after His resurrection (John 20:22).	97
1.2.8.	Epiclesis in Descending of the Holy Spirit on the day of Pentecost (Ac 2,1–41).	99
1.2.9.	Epiclesis after Pentecost in the Church of the New Testament.	105
1.3.	Summary of Chapter 1.	113
2.	Development of Theology of Epiclesis during the Patristic Period.	117
2.1.	Epiclesis in the works of selected Eastern Fathers of the Church and the Eastern liturgical texts.	118
2.1.1.	Didaché (the turn 1st and 2nd century).	118
2.1.2.	Justin, Philosopher and Martyr († c. 167).	120
2.1.3.	Irenaeus of Lyons (†202).	125
2.1.4.	Acts of Thomas (the first half of 3rd century).	128
2.1.5.	Church of Alexandria.	134
2.1.6.	Church of Cappadocia.	145
2.1.7.	Church of Palestine.	151
2.1.8.	Church of Edessa and Nisibis.	155
2.1.9.	Church of Antioch.	157
2.1.10.	Apostolic Constitutions (c. 380).	163
2.1.11.	Pseudo-Dionysius the Areopagite (5/6th century).	170
2.1.12.	The so-called disciples of John Chrysostom and/or his successors at the See of Constantinople.	178
2.1.13.	John of Damascus († c. 749).	183
2.2.	Western Fathers.	196
2.2.1.	African Church.	196
2.2.2.	Church of Milan.	203
2.2.3.	Isidore of Seville († 636).	208
2.3.	Summary of Chapter 2.	213
3.	The Origins of Doctrinal Dispute over Epiclesis.	219
3.1.	The original location of the epiclesis of consecration – before or after the Institution narrative?	221
3.1.1.	Arguments intended to speak for the original place of the consecratory epiclesis before the Institution narrative in the Eastern anaphora.	221
3.1.1.1.	The argument from the content of Dêr Balyzeh Anaphora.	221

3.1.1.2.	The argument based on dogmatic pneumatological disputes.	227
3.1.1.3.	Counterarguments based on the location of the epicleses in the Eastern non-Byzantine anaphoras.	231
3.1.2.	Arguments intended to speak for the original place of consecratory epiclesis after the Institution narrative in the western Eucharistic prayers.	236
3.1.2.1.	Pneumatological consecratory epiclesis after the Institution narrative in the Apostolic Tradition.	236
3.1.2.2.	Pneumatological epiclesis of consecration in the Roman Canon – before or after the Institution narrative, if at all?	239
3.1.2.2.1.	Pneumatological epiclesis existed in the original Roman Canon.	240
3.1.2.2.2.	There was never pneumatological epiclesis in the Roman Canon or very little can be said in this matter.	259
3.1.2.3.	Consecratory epiclesis after the Institution narrative in the Gallican and Mozarabic Mass.	265
3.2.	Towards exclusivism: theology of epiclesis from the 9th century to the era before the Council of Ferrara-Florence.	271
3.2.1.	Theology of epiclesis in the Byzantine Church until the beginning of the 14th century.	271
3.2.2.	The role and importance of the Holy Spirit during the Eucharistic transformation in the teaching of some Western theologians up to the 13th century.	279
3.2.3.	Consecratory epiclesis and the punctal understanding of the moment of the consecration of the Eucharistic gifts: Thomas Aquinas, OP (†1274) and Nicholas Cabasilas († c. 1391).	284
3.2.3.1.	Teaching of Thomas Aquinas as a contribution to the formation of the punctal- instantaneous theory of consecration and the development of extreme verbinstitutionism.	285
3.2.3.2.	Teaching of Nicholas Cabasilas as an important contribution to the development of extreme epiclesism.	292
3.2.4.	Theodore Meliteniotes (†1393) and Symeon of Thessalonica (†1429).	308

3.2.5.	Pneumatological motif in the prayer <i>Supplices te rogamus</i> in Polish translations of the Roman Canon from the 15th century.	311
3.3.	Summary of Chapter 3.	313
4.	The times of domination of the exclusivist approach to the epiclesis in theology and liturgy.	323
4.1.	The case of epiclesis at the Council of Ferrara-Florence (1438–1442).	324
4.1.1.	Juan de Torquemada, OP (1388–1468), Bessarion OSBM (1408–1472), Isidore, the Metropolitan of Kiev (+1463), Mark of Ephesus († c. 1444) and Georgios Scholarios († after 1472).	326
4.1.2.	Epiclesis as the subject of discussion at the Council of Ferrara-Florence.	333
4.2.	Insertion of embolisms into the consecratory epiclesis of the Anaphora of St. Basil the Great and the Anaphora of St. John Chrysostom.	343
4.3.	Theology of epiclesis in the 16th century: the Reformation (since 1517) the Council of Trent (1545–1563) and the Union of Brest (1596).	355
4.4.	The official position of the Orthodox Church concerning the epiclesis from the 16th to the 19th century.	366
4.5.	The official position of the Catholic Church concerning the epiclesis of the issuance of the Roman Catechism (1566) to the pontificate of Pius X (1903–1914).	376
4.6.	The consequences of the exclusivist understanding of the form of the sacrament of the Eucharist on the basis of chosen liturgical books.	384
4.7.	Selected theological opinions on epiclesis and/or the moment of mutation of the Eucharistic gifts from the end of the Council of Trent (1563) to start of the Second Vatican Council (1962).	391
4.8.	Summary of Chapter 4.	407
5.	Epiclesis in the theology and liturgy since the Second Vatican Council.	417
5.1.	Epiclesis in theology and liturgy since the Second Vatican Council in the Catholic Church.	418

5.1.1.	First signs of changes in the approach to the understanding of the moment of consecration of the Eucharistic gifts.	418
5.1.2.	The question of epiclesis in the context of the liturgical reform after the Second Vatican Council.	422
5.1.2.1.	The question of epiclesis in the corrected version of the Roman Canon.	428
5.1.2.2.	The question of epiclesis in the new Eucharistic prayers edited by the <i>Cætus X</i> of the Consilium.	430
5.1.2.3.	The question of epiclesis in the drafting of the next Eucharistic Prayers in the Roman Rite.	434
5.1.3.	Epiclesis in the Catechism of the Catholic Church (1992).	438
5.1.4.	Theology of epiclesis in the ordinary teaching of John Paul II (1978–2005) and Benedict XVI (2005–2013).	444
5.1.5.	Epiclesis in catechisms of the Ukrainian Greek Catholic Church.	449
5.1.6.	Significant distortion of the consecratory epiclesis in the Slovak Greek Catholic Liturgikon 1986.	455
5.1.7.	Theological opinions on epiclesis in the works of selected contemporary Catholic theologians.	459
5.2.	Modern theology of epiclesis in the Orthodox Church.	474
5.2.1.	Theology of epiclesis in the selected catechisms and textbooks for Orthodox theology.	474
5.2.2.	Selected theological opinions on the epiclesis in the Orthodox Church.	481
5.3.	Theology of epiclesis in ecumenical dialogue with the participation of the Catholic and the Orthodox Church.	487
5.3.1.	Catholic-Orthodox dialogue.	488
5.3.2.	Dialogue of the Catholic Church and the Orthodox Church with other Churches and Ecclesial Communities.	498
5.3.2.1.	Dialogue of the Catholic Church with the Assyrian Church of the East.	498
5.3.2.2.	Catholic-Lutheran dialogue.	504
5.3.2.3.	Dialogue of the Orthodox Church with the Anglicans, Old Catholics and Lutherans.	506

5.3.2.4.	Anaphoral epiclesis in the Service of Confession and Lord's Supper in the Ukrainian Lutheran Church.	508
5.4.	Summary of Chapter 5.	511
6.	<i>Epiclesis semper relegenda</i> – in search of new ways of interpreting the theology of epiclesis in the light of the Byzantine and Roman liturgical tradition.	521
6.1.	Ontological Epiclesis – from proto-epiclesis to eschatological epiclesis.	522
6.1.1.	<i>Epiclesis ab Enos</i> – proto-epiclesis (Gen. 4,26b).	523
6.1.2.	Eschatological epiclesis and anti-epiclesis.	532
6.2.	Epiclesis and the Holy Spirit.	543
6.3.	Epiclesis and the Words of Consecration.	555
6.3.1.	From Christian antiquity to the 13th century.	556
6.3.2.	Verbinstitutional theory of punctal-instantaneous theory of Thomas Aquinas and epiclesistic punctal theory of Nicholas Cabasilas.	561
6.3.3.	Council of Ferrara-Florence.	563
6.3.4.	From the Council of Trent to the 19th century.	565
6.3.5.	From the pontificate of Pius X to modern times.	568
6.3.6.	Towards a reinterpretation of the issue of interdependence of epiclesis, Words of Institution and the moment of the consecration of the Eucharistic gifts.	575
6.4.	The effects of epiclesis.	585
6.4.1.	The effects of epiclesis in the context of the mystery of the Eucharist.	585
6.4.1.1.	The effects of the communion epiclesis.	585
6.4.1.2.	Epiclesis and validity (<i>validitas</i>) and fruitfulness (<i>fructuositas</i>) of the Eucharist.	599
6.4.2.	The effects of epiclesis in other sacraments and sacramentals.	612
	Conclusion	631
	Bibliography	637
	Summary	665
	Index of persons	681